

حقوق دانش‌آموزی در منابع اسلامی

احمد مختاریان

حقوق دانش‌آموزی در جهان امروز، حقوقی نوپا و جوان است. از نظرگاه تاریخی نمی‌توان دوره یا دوره‌هایی را نام برد که دانش‌آموزان از حقوق تدوین شده‌ای برخوردار بوده باشند. آنچه در تاریخ تعلیم و تربیت

و یا تاریخ روابط استاد و شاگردی دیده می‌شود بسیار پراکنده است. تعداد تألیفات مربوط به این موضوع در میان مسلمانان بسیار اندک است. آثاری مانند «رساله حقوق» حضرت امام سجاد(ع) و «مُنیة المُرید فی آداب المفید و المستفید» شهید ثانی و چند اثر دیگر را می‌توان نام برد. در قرآن کریم می‌توان داستان حضرت خضر(ع) و حضرت موسی(ع) را نمونه‌ای از روابط استاد و شاگرد دانست که البته نیازمند شرح و تفسیری در خور از سوی متخصصان تعلیم و تربیت و حقوق دانان حوزه تعلیم و تربیت است.

نسبت به این امر اقدامات جدی و مؤثری را به نام خود ثبت ننموده‌اند، ولی امید است این مهم در آینده‌ای بسیار نزدیک صورت گیرد و بتواند الگویی در خور را به جهان تعلیم و تربیت ارائه نماید.

برای ورود به بحث حقوق دانش‌آموزی از رساله حقوق امام سجاد(ع) کمک می‌گیریم.

امام سجاد(ع) در فراز ۱۸ نامه خود چنین می‌فرماید: «و اما حق رعیتک بالعلم: فان تعلم ان الله قد جعلك لهم فيما اتاك من العلم و ولاك من خزائنه الحكمة، فان احسنت فيما ولاك الله من ذلك و قمت به لهم مقام الخازن الشفيق الناصح لمولاه في عبده، الصابر المحتسب الذي اذا رأى ذا حاجة اخرج له من الاموال التي في يديه، كنت راشدا و كنت لذلك املا معتقدا و الا كنت خائنا و لخلقه ظالما و لسلبه و عزه متعرضا.»

«و اما حق الصغیر: فرحمته و تثقیفه و تعلیمه و العفو عنه و الستر علیه و الرفق به و المعونة له و الستر علی جرائر حدائته فانه سبب للتوبة و المدارة له و ترك مباحکته فان ذلك ادنی لرشده.» شاگرد تو آن است که بدانی که خداوند تو را، به واسطه علمی که به تو داده و گنجینه حکمتی که تو را سرپرست آن قرار داده است، برای آنان آفریده است. پس اگر سرپرستی خود را به نیکویی به جای آوری و به وظایف خزانهداری خود دلسوزانه

در جوامع گذشته، اغلب، هیچ‌گونه حقوقی برای دانش‌آموزان مطرح نبوده است، به طوری که گاهی دانش‌آموز تا حد غلام و خدمتکار معلم تلقی شده است. اما در جهان امروز، یکی از مسائل و دغدغه‌های اصلی دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت و نیز حقوق دانان و مجامع بین‌المللی، حقوق دانش‌آموزی است. نگارش و تدوین منشورهای مختلف حقوق دانش‌آموزی و یا اعلام رسمی حقوق دانش‌آموزان به آنان و آموزش آن به مربیان و معلمان و دانش‌آموزان و دانشجویان در حال گسترش است. برای مثال می‌توان به «منشور حقوق دانش‌آموزی» در ایران اشاره کرد. این منشور در شش فصل تنظیم شده و در مجموع دارای ۳۶ ماده است. عناوین فصل‌های آن عبارت است از: حقوق اساسی دانش‌آموز، حقوق آموزشی دانش‌آموز، حقوق ضمن آموزشی دانش‌آموز، حقوق مربوط به آزمون دانش‌آموز، حقوق بهداشتی دانش‌آموز و حمایت‌های خاص دانش‌آموزی. این منشور هنوز جنبه قانونی و الزام‌آور پیدا نکرده است.

قانون اساسی و قانون مدنی، دو منبع از مهم‌ترین منابع برای استخراج حقوق عام دانش‌آموزی در ایران هستند. دستورالعمل‌های وزارت آموزش و پرورش و یا مصوبات هیئت دولت را نیز می‌توان منابع بیان‌کننده حقوق خاص دانش‌آموزی در ایران دانست. متأسفانه مراجع صالح قانون‌گذاری در ایران

و ناصحانه عمل نمایی همان گونه که خزانهدار اموالی را که به او سپرده شده است به نیازمندان می‌دهد، آنگاه شاگرد خود را پرورش داده‌ای؛ در غیر این صورت خیانت ورزیده‌ای و به خلق خدا ستم کرده‌ای و نسبت به خوار کردن‌ها و یا عزت‌بخشی‌های خداوند تعرض نموده‌ای.»

مهم‌ترین نکته در نوشته حضرت امام سجاد(ع)، عبارت «حق رعیتک بالعلم» است. این عبارت دارای اجزای زیر است: «رعیت» که خود از دو بخش تشکیل شده است: یکی «رعیت» و بر وزن «فعلیل» به معنی کسی که باید اموری را درباره او رعایت نمود و دیگری «یة یا یت» که نشانه نسبت و یا مصدر جعلی است. و «بالعلم» که خود از دو بخش «ب» به معنای «به سبب» یا به واسطه و «العلم» به معنای «دانش و آگاهی» تشکیل شده

است. حضرت امام سجاد(ع) از واژه‌هایی مانند «تلمیذ، طالب» و امثال آن‌ها که به معنای «شاگرد و دانشجو» ست استفاده نکرده بلکه عبارتی را به کار گرفته که به معنای «رعیت تو به سبب دانش» است. یعنی آنچه که باعث شده است تا او تحت رعایت تو قرار گیرد، «دانش» است؛ یعنی دانشی که او خواهان و نیازمند آن است و تو دارنده آن هستی. پس مبنای روابط معلم و شاگرد، دانش است. این رابطه باید در همین چارچوب تعریف شود و باقی بماند. پس حقوق هر دو طرف بر مبنای «دانش» معین می‌شود.

حضرت سجاد(ع) در فراز هجدهم نامه خود، حقوق متعلمان، یعنی دانش‌آموزان، را چنین شماره فرموده است:

۱ خداوند معلم را برای دانش آموز قرار داده است؛

یعنی معلم باید در اختیار دانش آموز باشد. از این سخن می‌توان دریافت که یکی از حقوق متعلمان بهره بردن از معلم است، یعنی معلم نباید شاگرد را از امکان بهره‌مندی از دانش خود محروم سازد. معلم بر طرف‌کننده نیاز علمی دانش آموز است.

۲ حق بهره‌مندی از خزانهدار بودن معلم؛

به این معنی که یکی از حقوق دانش آموز آن است که دانش را فرا بگیرد و در اختیار داشته باشد و صلاحیت فرا گرفتن آن را داشته باشد. معیار تحقق صلاحیت بهره‌مندی از دانش، «نیاز» است. نیاز بر اساس زمان و مکان و شرایط تعریف و محقق می‌شود.

۳ حق بهره‌مندی از شفقت و دلسوزی معلم؛

هر دانش آموز می‌بایست از دلسوزی و مهربانی معلم خود برخوردار شود. دلسوزی و مهربانی گاهی در شکل محبت و ابراز علاقه است و گاهی به صورت سختگیری و جدی بودن معلم خودنمایی می‌کند.

۴ حق بهره‌مندی از پند و اندرز معلم؛

معلم، علاوه بر تدریس مطالب درسی می‌بایست به گاه ضرورت از نصیحت دادن پند به دانش‌آموزان خود خودداری نکنند. این حق دانش آموز است که از نصیحت‌ها و اندرزهای حکیمانه معلم خود بهره‌مند شود.

۵ حق بهره‌مندی از صبر و پشتکار معلم؛

معلمی از مشاغل بسیار مشکل و دشوار است. دست‌یابی به نتیجه در امور سخت، نیازمند شکیبایی و نیز پشتکار است. دانش آموز معمولاً ناشکیبا است، پس حق دارد از معلم خود انتظار شکیبایی و پایداری داشته باشد.

۶ حق بهره‌مندی از حسابرسی معلم؛

معلم باید دانش آموز خود را زیر نظر داشته باشد و رفتار او را موشکافانه مورد بررسی قرار دهد. دانش آموز نیازمند چنین دقت و حسابرسی است. او همواره چشم به راه حساب‌کشی معلم خویش است. پس یکی از حقوق دانش آموز این است که مورد بازپرسی و حسابرسی معلم قرار گیرد.

دوران کودکی او را فاش نگردانی زیرا این رفتار تو موجب توبه او می‌شود، با او مدارا کن و از تحریک کردن او بپرهیز، چنین رفتاری زمینه‌ساز رشد و تکامل اوست.»

حقوقی را امام به آن‌ها اشاره فرموده که عبارت‌اند از:

۱ مورد محبت قرار دادن؛

۲ اعتماد نمودن به او؛ او را غیرقابل اعتماد ندانستن و پذیرفتن توانایی‌های او در انجام کارها؛

۳ آموزش دادن آنچه باید بداند؛

۴ بخشیدن خطاهای او و خطاپوشی از او؛

۵ مدارا نمودن با او در توانایی‌هایش؛

۶ یاری رساندن به او در انجام وظایف.

شهادت‌ثانی با نگاهی فقهی حقوق دانش‌آموزان را به دو دسته تقسیم کرده است:

هرگاه این حقوق از سوی معلم به مورد اجرا درآید آنگاه حق بزرگ‌تری شکل می‌گیرد و ادا می‌شود که می‌توان از آن به «حق ارشاد» نام برد. با توجه به اینکه تعداد بسیار زیادی از دانش‌آموزان را خردسالان تشکیل می‌دهند می‌توان از فراز دیگری از نامه امام سجاد درباره حقوق دانش‌آموزان به‌ویژه دانش‌آموزان خردسال بهره جست.

امام سجاد(ع) در فراز ۴۴ می‌فرماید: «و اما حق الصغیر: فرحتمه و تثقیفه و تعلیمه و العفو عنه و الستر علیه و الرفق به و المعونة له و الستر علی جزائره حدثه فانه سبب للتوبة و المدارة له و ترک مباحته فان ذلک ادنی لرشده.» «و اما حق خردسال این است که او را مورد مهر ورزیدن قرار دهی و به او اعتماد کنی و او را آموزش دهی و از خطاهای او درگذری و برای او پرده‌پوشی نمایی و با او مدارا نمایی و او را یاری دهی و خطاهای

الف

حقوق دانش آموز در ارتباط با معلم؛

۷ پرسش از دانش آموز؛ مانند پرسش‌های کلاسی، آزمونک، آزمون دوره‌ای و مانند آن. پرسش و دادن تمرین و تکلیف از مهم‌ترین حقوق علمی دانش آموزان است. نباید از آن غفلت نمود و یا آن را آسان‌گیرانه برگزار نمود.

۸ احترام به شخصیت انسانی دانش آموز؛ دانش آموز نیز انسان است پس جنبه انسانی او باید مورد احترام قرار گیرد. ۹ احترام به شخصیت دانش آموزی دانش آموز؛ دانش آموز به دلیل حرکت در جاده بی پایان دانش، دارای شخصیتی ممتاز و برتر از دیگر اقدار جامعه است. رعایت شخصیت او و احترام به او از واجب‌ترین رفتارهای همه افراد اجتماع است.

۱۰ رعایت مساوات در توجه به دانش آموزان ۱۱ رعایت سابقه دانش آموزان؛ دانش آموزان سال‌های بالاتر باید در بسیاری از امور آموزشی و اخلاقی بر دانش آموزان دیگر مقدم قرار داده شوند. مثلاً برای دادن جایزه باید ابتدا جایزه آنان داده شود.

۱۲ رعایت تفاوت‌های فردی دانش آموزان ۱۳ ارشاد دانش آموزان به معلمان شایسته؛ یکی از حقوق دانش آموزان این است که به‌سوی معلمی هدایت شوند که شایسته‌تر از دیگر معلمان در رفع نیازهای علمی آنان است. این حق باید به‌وسیله معلمان به اجرا درآید.

۱ ایجاد شوق و دل‌بستگی به دانش در دانش آموز؛ ۲ مواسات و دلسوزی معلم نسبت به دانش آموز؛ منظور از مواسات این است که آنچه را که برای خود می‌پسندد برای دانش آموز نیز بیسندد و آنچه را برای خود نمی‌پسندد برای دانش آموز نیز بیسندد.

۳ فروتنی نسبت به دانش آموز؛ رفتار معلم نسبت به دانش آموز از سر تکبر و نخوت علمی یا اخلاقی نباشد. مسلماً فروتنی معلم نسبت به دانش آموز به معنی ابراز ذلت در مقابل دانش آموز هم نیست.

۴ تفقد از احوال دانش آموز؛ به حالات بیمارگونه و یا بیمار بودن دانش آموز در کلاس درس توجه داشته باشد و چنانچه دانش آموز غیبت دارد از هم‌کلاسی‌های او علت را جویا شود و در اولین جلسه حضور او در کلاس، از علت غیبت او مهربانانه پرسش نماید.

۵ اطلاع از نام و مشخصات عمومی دانش آموز ۶ ارائه مطالبی که با استعداد دانش آموز تناسب داشته باشد. یعنی مطالب درسی را در خور توانایی و استعداد او مطرح نماید. اولین وظیفه معلم این است که کتاب درسی را به خوبی و با قوت کامل تدریس و تفهیم نماید نه اینکه به گفتن مطالب خارج از درس و جزوه‌های فراتر از کتاب بپردازد.

ب

حقوق دانش آموز در ارتباط با جلسه درس که به وسیله معلم اداره می‌شود:

۱ آغاز نمودن درس با نام خداوند ۲ رعایت نزاکت و ادب و وقار در جلسه درس به‌وسیله معلم ۳ امکان دیده شدن چهره معلم به‌وسیله تک‌تک دانش آموزان؛ محل قرار گرفتن و یا قدم زدن معلم در کلاس باید به‌گونه‌ای باشد که همه دانش آموزان به راحتی او را ببینند به‌ویژه چهره او را.

۴ رعایت آراستگی ظاهری شخصی معلم؛ وضعیت ظاهری معلم می‌بایست پاکیزه و مرتب و آراسته و زیبا باشد. این حق دانش آموز است که معلمش پاکیزه و آراسته و زیبا باشد.

۵ استفاده از بهترین روش‌های تدریس؛ مثلاً رعایت منطقی ترتیب مطالب درسی، رعایت اعتدال در بیان، رعایت اندازه مناسب صدا و طنین آن، استفاده از خط خوش، استفاده از

خط‌های متفاوت هنگام نوشتن مطالب، استفاده از رنگ‌های متفاوت و بجا هنگام نوشتن و...

۶ کنترل فضای درس و تأمین هوای آزاد برای تنفس دانش آموزان؛ معلم باید در کنترل دمای هوای کلاس و تهویه هوای آن دقت داشته باشد. با باز و بسته کردن به موقع در و پنجره‌ها، هوای کلاس را تازه نگه دارد.

۷ حفظ نظم جلسه درس

۸ اعتراف به ناتوانی در پاسخگویی به برخی سؤالات؛ معلم نباید و نمی‌تواند دانای به همه پاسخ‌ها باشد. او باید با شجاعت تمام و متانت و با صدایی رسا، واژه «نمی‌دانم» را به گوش و قلب دانش آموزان برساند. یکی از افتخارات دوران معلمی به کار بردن بجا و مکرر این واژه اعتمادآفرین و مهرازا است.

۹ جبران لغزش‌های کلامی؛ معلم باید پیوسته مراقب جملات

خود باشد. هرگاه متوجه خطا و لغزشی در بیانات خود شد باید بدون درنگ نادرستی آن را جبران نماید.

۱۰ اعلام پایان زمان جلسه درس؛ امروزه معمولاً نواخته شدن زنگ این وظیفه را از عهده معلم برداشته است. اما به هر حال حق دانش آموز است که به‌طور رسمی از پایان یافتن جلسه درس مطلع شود.

۱۱ درنگ نمودن در کلاس پس از پایان درس؛ دانش آموز حق دارد برخی از سؤالات و یا مطالب خود را پس از پایان درس با معلم خود مطرح نماید، درنگ کوتاه معلم در کلاس و یا حرکت آرام به‌سوی خارج از کلاس این فرصت را تأمین خواهد کرد.

حقوق دانش آموز و حقوق معلم، همان حقوق دانش است و جامعه فرهیخته آن‌ها را محترم می‌شمارد.

* منابع

- ۱- قرآن کریم، داستان حضرت خضر(ع) و موسی(ع)
- ۲- «رسالة الحقوق»
- حضرت امام سجاد(ع)
- ۳- «منیة المرید فی آداب المفید و المستفید» شهید ثانی
- ۴- صحیفه امام، حضرت امام خمینی، بخش‌های سخنرانی به مناسبت روز معلم، روز دانش آموز، نامه‌ها، پیام‌ها